

О.В.Симоненко

ПОЛІТИЧНІ ЛІДЕРИ В УКРАЇНІ: НАСКІЛЬКИ ВОНИ
МОЖЛИВІ (ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)?

Olena Symonenko. Political leaders in Ukraine: how are they possible (political science analysis)? Activity of political leaders in the conditions of radical transformations in the political, economic and social spheres of Ukrainian society is examined; the political science analysis of activity of modern influential political leaders is given; it is found out, that those political leaders, who are able not only to estimate nature and character of modern crisis situation but also find effective socially acceptable strategy of its overcoming and to undertake responsibility for this process, acquire in this context of the special weight.

Особлива потреба і зацікавленість у політичних лідерах і лідерстві виникає в перехідні періоди, на етапах трансформації від однієї політичної системи до іншої, від авторитарних політичних режимів до демократичних, в умовах послаблення механізмів державно-політичного регулювання, лібералізації соціально-економічних відносин, переструктурування та модернізації суспільства, вироблення нових цінностей, в умовах незрілої політичної культури та свідомості. Саме ці процеси є основоположними у становленні міцної, справді незалежної української держави.

Сьогодні спостерігаємо об'єктивну необхідність системного описання тенденцій діяльності політичних лідерів на модернізаційні процеси політичної системи в сучасній Україні, яке може слугувати основою для кардинального підвищення ефективності діяльності сучасних політичних лідерів. Адже саме у цих умовах політичне лідерство часто стає тим інтегративним чинником, який сприяє збереженню цілісності суспільства, зорієнтовує його у напрямках розвитку, активізує процес державотворення, фактично легітимізує новий суспільно-політичний лад.

Авторка цієї статті ставить за мету здійснити політологічний аналіз щодо значення та місця політичних лідерів у сучасній Україні.

Радикальні перетворення в політичній, економічній та соціальній сферах українського суспільства зумовлюють підвищення інтересу до політичних діячів як важливих чинників сучасного суспільно-політичного життя. У цьому контексті особливої ваги набувають ті політичні лідери, які спроможні не лише оцінити природу і характер сучасної кризової ситуації, а й віднайти ефективну соціально прийнятну стратегію її подолання, переконати людей у доцільності й необхідності її реалізації, взяти на себе відповідальність за цей процес.

Як показує світовий досвід, необхідною умовою існування й розвитку демократії є закріплення на всіх рівнях суспільної свідомості та практики демократичних політичних цінностей. Особлива роль у процесі демократизації суспільства покладена саме на політичного лідера.

Сучасна наукова політологія успішно розвиває методологічні, загальнотеоретичні проблеми політичного лідерства, лідерів та еліт завдяки зусиллям В. Андрущенка, В. Бакірова, Д. Видріна, В. Горбатенка, Ю. Левенця, М. Михальченка, О. Майбороди, А. Пархарева, Ф. Рудича та ін.

Лише з досягненням незалежності й можливостей для самостійного державотворення політичне лідерство опинилося в центрі уваги вітчизняної політичної науки і практики.

У період становлення політичної системи, її модернізації, реструктуризації, за перманентності процесу оновлення правового поля, у якому має відбуватися функціонування інститутів політичної системи та громадянського суспільства, що ми спостерігаємо сьогодні в Україні, особливо зростає роль суб'єктивного фактора. Від політичних акторів значною мірою залежать темпи і характер модернізації.

Головний зміст політичного лідерства полягає в тому, що за всієї різноспрямованості впливу воно виступає інтегративною складовою організації суспільства загалом та побудови правової й демократичної української держави зокрема.

Роки незалежності сприяли формуванню певних правил та інститутів діяльності політичних лідерів, як владних структур, так і опозиційного табору. Політична практика цього періоду виробила традицію, за якої політична особистість найбільш яскраво виявляється під час виборчих кампаній.

Перед новими претендентами на політичне лідерство пострадянського періоду постала проблема всестороннього реформування суспільства і, в першу чергу, його соціально-економічного життя на благо більшості населення. Шляхи розв'язання цієї проблеми слід було шукати, враховуючи внутрішні можливості, спираючись на власні традиції і національний менталітет. На жаль, зусилля українських реформаторів більше нагадували дилетантські спроби копіювання досягнень розвинених держав Заходу, ніж компетентні дії професіоналів.

Для масового українця сприйняття змін, що відбулися чи відбуваються, визначається періодами правління президентів Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенка.

Враховуючи особливості перехідного періоду України, шляхи формування політичного лідера, електоральну орієнтацію українців, стан масової свідомості, ментальність українського виборця, можна зазначити, що розвиток політичного лідерства, особливо на загальнонаціональному рівні, для наших політиків завдання нове і, як показав час, нелегке.

«...фактично вже при Л. Кравчукові зароджувалася і поступово впроваджувалася у політичну практику й суспільну свідомість ідея президента, функціонально націленого на «коригування дій

владних структур»¹. Тобто його становище у системі центральних органів державної влади починало мислитись як таке, що дозволяло Президенту бути «над» іншими владними структурами і «коригувати» їхні дії.

Відзначимо, що такий підхід був реалізований під час президентства Л. Кучми. Але зародився він однозначно в часи Л. Кравчука. Показово, що вже на початковому етапі своєї діяльності Президент Л. Кравчук активно прагнув до поступового розширення своїх повноважень, збільшення сфери власного впливу (контролю). Відтак він прийняв низку відповідних указів та розпоряджень, наслідком реалізації яких стає розростання структур, так чи інакше підпорядкованих Президенту.

Володимир Литвин, характеризуючи Кравчука-політика, помічає: «розумна, хитра, вольова і дуже честолюбна людина формуватиметься як типовий продукт апарату. І, поза сумнівом, перетвориться на сильного, можливо, одного з найсильніших представників цього стану, як риба у воді, що відчуває себе в обстановці апаратних ігор»².

Отже, підводячи деякі підсумки роботи першого Президента незалежної України, можна сказати, що за президентства Кравчука не відбулося кардинальних змін у інституційному дизайні та суті політичних інститутів, тих змін, які б забезпечили незворотність демократичних перетворень, відкритість політичної системи, прозорість прийняття політичних рішень; не було забезпечено умов для рішучого суспільного прориву у сферу свободи — громадянське суспільство залишалося аморфним та недорозвинутим; не було розроблено стратегії економічного розвитку країни — економічні перетворення були пущені на самоплив, а те, що здійснювалося свідомо, мало, так би мовити, вимушений характер, оскільки ставало реакцією на тиск несприятливих обставин, створюваних, передовсім, Росією. Наслідком, з-поміж іншого, стало зубожіння суспільства, розростання тіньового сектора в політиці та економіці, стрімке корумпування суспільства тощо. І — логічне укорочення терміну перебування Л. Кравчука як неефективного лідера на президентській посаді. «Л. Кравчуку подобався статус Президента. Він втішався своїм президентством як атрибутом незалежної держави на пострадянських теренах»³.

Другий Президент Л. Кучма, якого в кулуарах прозвали «папа», протримався два повні президентські терміни, досить майстерно на апаратному рівні розводячи клани й випестувані ним олігархічні групи.

Треба віддати йому належне: за владу він тримався міцно, постійно тасував правлячу команду, змінюючи майже щороку прем'єр-міністрів і членів уряду.

Л. Кучма не мав особливого стратегічного мислення щодо суспільного розвитку та перспектив України в глобальному світі. Коли його призначали на посаду Прем'єр-міністра, він патетично вигукнув у парламентській залі: «Шановні народні депутати! Ви скажіть нам, яке суспільство треба збудувати, і ми вам збудуємо!». А ставши Президентом, на жаль, так і не зрозумів, що ж треба будувати...

«Десятилітнє правління Леоніда Кучми мало своїм наслідком глибоку деформацію суспільно-політичного й економічного устрою країни. Демократичні і ринкові перетворення, з якими пов'язувалися перспективи незалежного державного розвитку, не дістали необхідного імпульсу з боку влади і, врешті, були згорнуті. Причому згорнуті саме тому, що становили загрозу для правлячої верхівки. Саме з ним, закономірно, пов'язують інші серйозні хвороби держави і суспільства – пригнічення народної підприємливості, ініціативи, дискредитація незалежності, марнування безцінного історичного часу і потенціалу нації. Закономірно, що в суспільстві склалася ситуація очікування змін і визріла готовність домагатись їх»⁴.

Л. Кучма мав шанс стати реформатором, але не став, адже те, що називалося реформою, або так і не відбувалося чи не доводилося до завершення, як, наприклад, адміністративна, земельна, пенсійна, політична та інші реформи, або мало на меті не реформування заради розвитку, але заради розширення повноважень Л. Кучми та його збереження на посаді як гаранта незмінності статусу представників наблизених кланів, що входили до корпорації, чільником якої був Президент, чи, зрештою, — передачі влади спадкоємцю (представнику найпотужнішого клану «донецьких»). Іншим наслідком «реформ» стало завершення (на початку другого президентського терміну Л. Кучми) періоду первісного накопичення капіталів, їх перерозподілу на користь пропрезидентських фінансово-політичних груп.

Після того, як відійшли в історію Президенти і перший — Л. Кравчук, і другий — Л. Кучма (слід додати, що останній залишив авторитарну модель суспільно-політичного устрою, пограбовану кланово-сімейним оточенням (і не тільки!) країну, що посіла у світі одне з перших місць серед найбільш корумпованих держав.

Задля справедливості: за президентства Л. Кучми відбулася стабілізація економіки, помітно підвищилися темпи економічного зростання, вдалося не допустити серйозних етнічних і локальних конфліктів), вибори третього Президента України в грудні 2004 року у суспільній свідомості пов'язуються з визначенням нової перспективи розвитку держави, нової якості як держави, так і суспільства. Після цих виборів спостерігаються суттєві зміни в масовій свідомості. Найпомітніше зростання демократичних настроїв відбулося на початку 2005 року.

Якщо з Л. Кучмою пов'язуються дозовані реформи, пристосовані до потреб владної і бізнесової еліти, то з В. Ющенком — проведення системних трансформацій, потрібних для розбудови конкурентоспроможної держави, здатної пристосуватися до сучасних європейських реалій. Водночас особисті погляди та якості нового Президента не дали якісного, революційного стрибка в моделюванні держави. Якщо його попередник мав вигляд досить органічного лідера посткомуністичної України і тільки на завершальному етапі своєї діяльності зіткнувся з потужним альтернативним політичним рухом, сам В. Ющенко вимушений докладати зусиль, аби закріпити за собою роль лідера, за яким готова йти переважна більшість українців.

Важливо відзначити, що політика В. Ющенко, явно поступаючись Л. Кучмі в умінні балансувати між країнами Заходу і Росією, піддається критиці то з одного, то з другого боку, а то і з обох одночасно.

Образ Ющенка — безстрашного революціонера, демократа й реформатора, на жаль, давно потьмянів. Його нинішні дії викликають серйозні сумніви і його президентство — неабияке розчарування. Українська громадськість не може підтримати Ющенка. Адже вона більше не вірить у нього, у його здібності, у його методи, у щирість декларування високих цілей.

Неспроможна самотужки створити новий суспільний проект, народна маса покладалася на свого лідера. І зовсім не сподівалася, що буде ще раз ошукана. Лідер здавався таким близьким і зрозумілим... Виходець з народних мас, він уособлював народ, але, як мовиться, сталося не так, як гадалося.

Можна вже сказати, що час, який пройшов у керуванні країною Президентом Ющенком, не приніс ані очікуваної структурно-організаційної оптимізації системи влади, ані вироблення чіткої та зрозумілої для більшості громадян національної стратегії, ані єдності політичної еліти, хоча б її «помаранчевого» крила.

Трагедія в тому, що він (Президент) примудрився останнім часом розгубити не лише своїх друзів, а й своїх ворогів. А останнє справді для лідера страшно.

Упродовж уже декількох років Україна є заручником трьох політиків: В. Ющенко, В. Януковича і Ю. Тимошенко. Інших настільки ж впливових акторів в українській політиці немає. Але ці три важкоатлети не можуть між собою домовитися. Тому Україна переходить із однієї складної політичної кризи в іншу.

На сьогодні у владі є дві призові посади — Президент і Прем'єр. Ю. Тимошенко сьогодні друга, а в перспективі хоче стати першою політичною фігурою в державі. І робить для цього те, що вважає потрібним. Електорат її любить і любити не перестане. Щоб вона не робила — її рейтинг не падає. Радикальна активність Ю. Тимошенко надає їй можливості нарощувати власні електоральні ресурси.

Робота в режимі президентської кампанії актуалізує для Ю. Тимошенко завдання утвердження в ролі загальнонаціонального лідера. Симптоматично, що її перший робочий візит на посаді Прем'єр-міністра України — поїздка до Донецька. Програма візиту та тональність виступів дали змогу говорити про нього як про один з кроків для завоювання симпатій донбаського електорату. Ще одним заходом, спрямованим на розширення електоральної бази Ю. Тимошенко, стала, без сумніву, найрезонансніша подія політичного та економічного життя України з початку 2008 р. — повернення вкладів Ощадбанку колишнього СРСР. По-перше, кампанія з виплат стала з перших днів нового року топ-новиною, що дала можливість Ю. Тимошенко максимально наростити свою присутність у інформаційному просторі. По-друге, виплата заощаджень розглядається фахівцями як досить ефективна політична технологія. Кампанія, побудована на ощадбанківських виплатах, спроможна дійсно звести воедино два береги Дніпра, адже ніщо так не об'єднує людей, особливо бідних, як гроші. У цьому ж контексті прогнозується, що буде зроблена спроба розтягнути кампанію так, щоб у частини населення залишалася надія отримати «ще щось» після 2009 р. Загалом експертне середовище досить скептично ставиться до перспектив здійснення виплат у заявлених розмірах, прогнозує, у більшості своїй, що «в кращому разі деяким групам населення виплатять по 1000 грн. і в першу чергу там, де зосереджений електорат Партії регіонів»⁵.

Леді Ю. відзначається геніальним вмінням домовлятися будь з ким. І саме це не раз рятувало її в бізнесі та політиці. Ні для

кого не є секретом, що політична активність лідерів неймовірно виростає в періоди виборчих кампаній або в умовах політичної кризи. Саме в такі моменти із арсеналу політичних партій та рухів застосовуються всі види пропаганди: від програмних заяв до мітингових гасел, погодьмося, що в цьому плані Тимошенко проявляє себе найкраще. «Так, Жан Бодуен, спираючись на теорію М. Крозье, вважає, що політичний лідер може мати тим більше влади, чим він більше володіє ситуацією, в якій інші індивіди знаходяться в стані невпевненості»⁶.

Другий аспект — крах усталеної системи політичного лідерства. Віктору Ющенкові був потрібен Віктор Янукович. Вікторові Януковичу — Юлія Тимошенко. Тій — і Ющенко, і Янукович. Кожен зі згаданих політиків має свою електоральну нішу лише завдяки існуванню іншого. Якби не було Януковича, Ющенко ніколи не став би Президентом. Якби не було Ющенка, з усіма його незбагненними особистісними особливостями, Тимошенко була б геть інша. Кожен із трьох політиків — це контрастні відображення одне одного. Ющенко каже: НАТО — так. Янукович мусить сказати: НАТО — ні. Це навіть не політична логіка. Це — логіка дискурсивна. Ющенко освячує православний храм одного патріархату, Янукович — другого. Янукович підтримує експортерів, Тимошенко — імпортерів. Усі ці дії наперекір одне одному зазвичай набувають гротескної безглуздості. Але жоден із суб'єктів не може визнати слушності тих чи тих кроків, запропонованих опонентом. Бо порушується логіка політичного дискурсу. Правила демократичної гри в умовах браку базисного консенсусу, себто згоди з приводу основних національних і державно-політичних цінностей, спонукають політиків шукати не порозуміння (за всіма теоріями демократії), а, навпаки, — антагонізму.

Численні заклики до єднання, починаючи з намагання налагодити співпрацю гілок влади, поки що помітних позитивних результатів не дають. У цьому трагізм ситуації, трагізм нового буття, коли ми, маючи таку величезну розкіш, як політичний плюралізм, право сповідувати будь-яку ідею й ідеологію, маючи таку кількість політичних партій, сперечаємося стосовно того, хто понад усе любить і дбає про Україну. Нам би сперечатися навколо того, хто дійсно більше, на кшталт такої любові, працює.

Вітчизняні топ-політики останніх років — В. Ющенко, Ю. Тимошенко і В. Янукович — значно дискредитували себе постійними політичними суперечками, що призвело до помітного зниження

їх рейтингу. Натомість в українському суспільстві зростає попит на нові, альтернативні нинішнім, обличчя влади. Так, в 2004 р. — таким новим «обличчям» влади був В. Ющенко. Сьогодні — А. Яценюк. Тому є всі підстави вважати, що саме він буде набирати очки на фоні цих лідерів.

Отже, розвиток України на шляху демократії, складовими якої є розбудова Правової держави та створення й ефективна діяльність інститутів громадянського суспільства, потребує політичних лідерів, здатних прискорити процес реформування управлінських структур. Політологи неодноразово висловлювали думку про те, що Україні потрібен визнаний лідер загальнонаціонального масштабу, здатний завершити економічні реформи, упорядкувати політичне життя, забезпечити ефективне використання наукового і виробничого потенціалу, підвищення доходів і добробуту громадян. Потрібний лідер, якому б довіряли, здатний уселяти впевненість у своїх силах, мобілізувати народ, визначати його найближчі орієнтири та стратегічні перспективи, вести за собою.

Таким чином, кризова ситуація в політичній системі Української держави вимагає політичного лідера — рішучого, креативного, здатного здійснювати перетворення.

Максимально прислужитися власному народові, державі — поки що відомі українські лідери об'єктивно такого прагнення не демонструють; корпоративні, власницькі інтереси у їх діях були і є домінуючими.

Аналіз загальної ситуації в Україні приводить до висновку, що економічна і політична трансформація, яка повинна сприяти загальній модернізації, значною мірою імітується, містифікується. В цьому зацікавлені впливові групи еліти, у владних структурах — клани, частина бюрократії, деякі громадські організації тощо. В ситуації суспільного хаосу значно легше грабувати країну, посилаючись на об'єктивні обставини, маніпулювати громадською думкою. Вузько-прагматичні цілі цих груп вийшли на перший план.

Таким чином, роль політичного лідера у відродженні суспільства полягає в здатності викликати якісні зміни в розвитку країни, ґрунтуючись на науково обґрунтованих проектах, програмах стимулювання активності і творчості народу.

---

¹ Кармазіна М. С. Президентство: український варіант. — К., 2007. — С. 130.

² Пахарев А. Д. Политическое лидерство: историко-политологический контекст и современное состояние: Дис... д-ра полит, наук: 23.00.02 / НАН Украины; Институт политических и этнонациональных исследований — К., 2003. — С. 315–316.

³ Кармазіна М. С. Вказ. праця. — С. 131.

⁴ Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. — Вип. 7. — С. 51.

⁵ Резонанс / Бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань. № 61, 4 вересня 2007 р. А. Потіха. Передвиборчі поїздки Ю. Тимошенко в регіони у висвітленні ЗМІ. — С. 5–14.

⁶ Пахарев А. Д. Указ. соч. — С. 127.